

FILOSOFIA – O PROFESIE PROFITABILĂ

Autor: Tudor-Alexandru Jinga | 22 februarie 2023

Ați auzit vreodată pe cineva spunând că atunci când va crește mare vrea „să se facă filosof”? Aveți din întâmplare vreun prieten, coleg, copil, cunoștință de la care să fi auzit că ar vrea să devină filosof? Cel mai probabil nu. Ah, că despre unii dintre ei sau chiar despre dumneavoastră se mai spune uneori că „e așa, mai filosof”, adică mai visător, mai cu capul în nori, tot ce se poate. Dar cred că e foarte puțin probabil ca cineva să ia activitatea asta, ca profesie cu statut și funcție socială, în serios. Din contră, raportarea la filosofie și la atitudinile filosofice nu sunt privite tocmai cu ochi buni. „Filosoful” este perceput ca o persoană lipsită de pragmatism, lipsită de realism și perspective concrete, „cu capul în nori”, care are tendința de a complica inutil lucrurile, de a le întoarce pe toate părțile și care, cel mai adesea, grăiește în pustiu mai degrabă decât să zică lucruri cu sens sau să rezolve probleme. Să fie justificată o astfel de atitudine? Nu cred că pe deplin, însă cu siguranță există un sâmbure de adevăr și aici. Tocmai de aceea aș încerca să lămuresc pe cât îmi este cu putință problema asta.

Este filosofia o profesie sau o meserie? O putem privi astfel? Pentru a răspunde la această întrebare va trebui, bineînțeles, să explicăm la ce ne referim. Dacă ne uităm în DEX, profesia sau meseria este definită ca o „îndeletnicire cu caracter permanent, pe care o exercită cineva în baza unei calificări corespunzătoare”, în urma căreia, aș adăuga eu, este produs un bun sau se prestează un serviciu cerut de piață, pe care, de cele mai multe ori oamenii sunt dispuși să îl plătească.

Factorul financiar este un indicator foarte bun pentru a evalua profesiile într-o societate. Un alt factor important, din punctul meu de vedere, este gradul de instituționalizare al profesiei respective: cu cât o activitate este mai instituționalizată, adică mai organizată, atât în privința pregătirii, cât și în privința exercitării ei, cu atât mai importantă poate fi pentru societate. Alte criterii sunt nivelul și posibilitatea aplicabilității pe termen scurt, mediu sau lung. Medicina, de pildă, are un grad foarte mare de aplicabilitate pe termen foarte lung, fiind una din cele mai practice, longevive și organizate meserii. Un alt criteriu extrem de important este gradul de predictibilitate pe care o anumită profesie îl are: cu cât este mai predictibilă generarea pe termen cât mai lung a unui bun sau serviciu util și remunerabil, cu atât mai valoroasă este profesia respectivă. Cum oamenii caută natural securitate și confort, este normal ca cei mai mulți să se îndrepte, după putințe, spre cele mai predictibile, organizate și sigure meserii: medicină, drept,

informatică, inginerie și așa mai departe.

Filosofia pare să nu facă parte din acest peisaj. E greu să spunem că ar fi o profesie: într-adevăr, este o „îndeletnicire cu caracter permanent, pe care o exercită cineva în baza unei calificări corespunzătoare”. Însă ce bun sau serviciu util produce? În ce măsură poate fi evaluată și remunerată? Este predictibilă? Are vreo aplicabilitate în timp și spațiu? Dar mai întâi:

Ce este filosofia?

Evident, avem tot atâtea răspunsuri pe cât de mulți filosofi sunt, dar există puncte de intersecție clare din care putem extrage o definiție. Etimologic, filosofia este „iubirea pentru înțelepciune”, iar înțelepciunea presupune nu doar cunoaștere, ci este și un mod de viață. Cunoaștem pentru a înțelege, pentru a putea să fim într-un anumit mod, să ne comportăm într-un anumit fel, să luăm anumite decizii, să avem, cu alte cuvinte o raportare cât mai potrivită la lume. Altfel spus, filosofia cuprinde tot ceea ce este mai de preț și mai profund în năzuința omului de a se înțelege pe sine și lumea din jurul său. Este observarea și cercetarea realității și cauzelor, dar și a sensului pentru care lucrurile sunt așa cum sunt, și nu altfel. În ultimul capitol al *Eticii Nicomahice*, Aristotel descrie activitatea principală a filosofului ca fiind *contemplarea*, considerând-o și cea mai înaltă activitate omenească. De atunci și până astăzi lucrurile nu s-au schimbat. Concret, *contemplare* ar însemna observația, studiul și reflecția sistematică asupra lumii.

„...în baza unei calificări corespunzătoare”

Contemplarea pare să justifice atitudinea negativă pe care o avem față de filosofie și filosofi, fiind ceva mult prea abstract la prima vedere. Până la urmă, am putea spune, oricine face lucrurile astea, fiecare „contemplă” în felul lui. Oricine poate „contempla” și reflecta. Cu ce e filosoful mai presus? Spuneam mai sus că filosofia este o „îndeletnicire cu caracter permanent, pe care o exercită cineva în baza unei calificări corespunzătoare”. Prin urmare, nu este vorba despre orice fel de contemplare, care se poate face despre orice și oricum. Ci chiar se „exercită în baza unei calificări corespunzătoare”. Altfel spus, este necesară o pregătire, o educație specifică pentru a putea gândi pertinent despre marile probleme. Instrumentul principal al filosofului este mintea și cunoștințele pe care le dobândește. În consecință, pregătirea filosofului constă în antrenamentul gândirii, asimilarea de cunoștințe, precum și o expunere cât mai bună la experiențe de viață.

Iar concret, studiul logicii și al istoriei ideilor sunt fundamentale. Logica ne învață cum să gândim corect, iar istoria ideilor ne învață 1) care sunt marile probleme și 2) felul în care acestea au fost abordate de-a lungul timpului de către marii gânditori. Tocmai de aceea există o educație formală prin care trebuie să treacă cel care își dorește să devină

filosof; tocmai de aceea *contemplarea* și reflecția pe care o profesează filosoful nu sunt totuna cu contemplarea sau reflecția exercitată de un om fără o astfel de pregătire. La fel cum faptul că știu să pun un pansament nu mă face medic sau faptul de a cunoaște niște legi nu mă face jurist, faptul că mă gândesc la diferite probleme nu mă face filosof.

Filosofia nu se poate învăța la fel ca celelalte profesii. Putem învăța logică, putem învăța istoria filosofiei, dar *să filosofăm* în adevăratul sens al cuvântului este ceva ce *se naște* natural. Pentru lucrurile acestea nu există o metodă de învățare; nimeni nu ni le poate *preda*. Cei care se pregătesc pentru o astfel de profesie pot, în cel mai bun caz, să stea pe lângă cineva căruia i-a reușit; să fure meserie, cum se spune. Aici aș vrea să fac și distincția dintre filosof și profesorul de filosofie. Filosoful poate să fie și profesor de istoria filosofiei sau de logică, dar nu este necesar ca profesorul de istoria filosofiei să fie și filosof. Din punctul meu de vedere, sunt lucruri distincte: să predai istoria filosofiei este o activitate circulară, cuantificabilă și remunerabilă. Să faci *tu* filosofie e altceva.

Care ar fi condițiile de care ar trebui să țină cont cei care încearcă să urmeze o astfel de cale? În primul rând, riscul eșecului. În al doilea rând, ceea ce grecii numeau *skholé* – de unde avem astăzi cuvântul „școală” –, adică foarte mult timp liber și extrem de multă determinare pentru a putea studia și *contempla*. Totodată, costuri de oportunitate: renunțarea la unele oportunități de carieră pentru a sta să studiezi sau pur și simplu să gândești. Și bani de unde? Îl privește pe cel care se avântă în așa ceva.

Adevărul e că îți rămâne destul de puțin timp sau deloc pentru a-ți procura un venit. Cei mai mulți filosofi cu contribuții semnificative erau oameni care proveneau din familii bogate sau chiar foarte bogate, astfel că își permiteau să își dedice timpul studiului. Aproape toți filosofii din Antichitate proveneau din familii aristocrate, în Evul Mediu, majoritatea erau călugări, dar suficient de bogați încât să fi primit o educație temeinică, iar în modernitate, lucrurile nu s-au schimbat; e suficient să îi amintesc pe Wittgenstein și Russell. Cei care nu au avut o avere în spate, ori și-au asumat o viață modestă sau chiar sărăcăcioasă, precum Spinoza, Rousseau sau Kant, ori au avut spirit antreprenorial și au reușit să își asigure o situație mulțumitoare – Thales este un exemplu celebru pentru această variantă.

Ce bun sau serviciu produce filosofia și la ce ne ajută?

Ei bine, bunul pe care îl produce filosofia este imaterial, dar extrem de puternic, absolut necesar și, de fapt, inevitabil. E adevărat că, de cele mai multe ori, acest bun sau serviciu se materializează în texte și cărți. Însă cărțile sunt numai mijlocul prin care ne este livrat produsul. Bunul sau bunurile pe care le produce filosofia sunt ideile sau, altfel spus, teoriile explicative despre diferitele aspecte ale realității. Cu ce ne ajută asta? Suntem construiți să avem nevoie de explicații și înțelegere asupra lumii, suntem construiți să avem nevoie de răspunsuri și tocmai acest lucru ne diferențiază de alte specii. Mai mult, civilizațiile în care trăim sunt construite în funcție de aceste

răspunsuri, în funcție de teoriile explicative pe care gânditorii le formulează.

Thomas Khun, vorbind despre felul în care s-a dezvoltat știința folosește un termen care este foarte potrivit și aici: *paradigmă*. Paradigma este de fapt ceea ce căutăm cu toții, pentru că avem cu toții nevoie, fie că suntem sau nu conștienți de asta. Voi numi „paradigmă”, în contextul de față, teoriile explicative sau sistemele de credință complexe. Acestea sunt cele mai de preț și necesare bunuri pe care le pot oferi filosofii. Iar în comparație cu alte bunuri sau servicii, paradigmele au o forță și o influență asupra noastră nebănuită, uimitor de puternică. Paradigmele sunt de fapt sistemele noastre de referință, sistemele noastre directoare: ne oferă o descriere a realității, din care sunt derivate seturi de reguli, ce ne structurează atât viziunea de ansamblu asupra lumii, cât și modul în care trebuie să acționăm.

Să luăm exemplul iluminismului și al lui Kant: iluminismul este o astfel de paradigmă, un complex de teorii explicative, suficient de puternic, care a reușit să remodeleze lumea, dând astfel naștere modernității. Iar Kant desigur că nu este singurul filosof iluminist. De cele mai multe ori, o paradigmă apare ca un complex de teorii, generat de mai mulți filosofi. Însă Kant este cel care a rezumat și sintetizat cel mai bine „crezul” iluminist, dând peste cap întreaga viziune despre lume și cunoaștere de până atunci. Apariția lui Kant în filosofie este numită adesea „revoluția copernicană” din filosofie, fiind comparată cu descoperirea sistemului heliocentric de către Copernic în astronomie. Marii filosofi nu sunt magicieni; au pur și simplu o capacitate de pătrundere, observare și sinteză atât de adânci, încât schimbă lumea.

Bineînțeles, nu orice filosof creează o paradigmă cu care schimbă lumea și nu orice teorie explicativă devine paradigmă. Pentru ca o teorie explicativă să rămână în picioare, ea trebuie să fie „funcțională” în mințile oamenilor și să fie sau să pară măcar o explicație mai bună decât cea de până atunci și decât alte teorii explicative alternative. Filosofii relevanți sunt cei care au reușit acest lucru: au oferit teorii explicative, care au reușit să influențeze modul nostru de a gândi, pentru că au fost sau au părut mai plauzibile și au avut, astfel, mai multă forță, iar cultura și civilizația s-au mulat după ele.

În rezumat, bunurile filosofice sunt teoriile explicative despre lume, iar utilitatea lor este că ne dau grila în care privim lumea și după care acționăm, stând astfel la fundamentul culturilor și civilizațiilor.

Gradul de aplicabilitate, evaluarea, „achiziția” și „regimul de consum” ale bunului filosofic

Pierre Hadot descrie foarte bine această dificultate, în *Exerciții spirituale și filosofie antică*:

Drama condiției umane este că omului îi este cu neputință să nu filosofeze și, în același timp, îi este cu neputință să filosofeze. Prin conștiința filosofică, omului îi sunt deschise adâncurile universului și ale pământului, o percepție mai ascuțită, o bogăție inepuizabilă de schimburi cu ceilalți oameni, cu celelalte suflete, vocația de a acționa cu bunăvoință și dreptate. Dar grijile, nevoile, banalitățile vieții de zi cu zi îi împiedică accesul la această viață conștientă de toate posibilitățile.

Pierre Hadot încearcă să conteste ideea că filosofia ar fi „un lux”, arătând că, de fapt, este un mod de viață, ceva viu, la care suntem chemați cu toții, că nu este ruptă de cotidian, ci, din contră, chiar din cotidian izvorăște. Pe de altă parte, nu poate să nu remarce că există totuși un conflict între grijile vieții de zi cu zi și posibilitatea de a dobândi acele „bunuri” pe care filosofia le produce. În procesul de „achiziție” este necesar un efort de voință și unul intelectual pe deasupra. Prin urmare, „consumatorul” trebuie să fie dispus să „cheltuie” timp și energie pentru a avea posibilitatea de a ajunge în posesia ideilor respective. Dar și pentru asta îți trebuie de cele mai multe ori pregătire, fiindcă altfel riști să nu înțelegi nimic oricât de bune ar fi intențiile. Ne vine să îl contrazicem pe Hadot și să rămânem la convingerea că bunurile filosofice sunt produse de lux – din păcate, arareori valorificate financiar. Dar ne-ar contrazice realitatea, dacă ne-am uita mai bine pe fereastră.

Într-adevăr, pentru a „consuma” filosofie la prima mână ai nevoie atât de timp, cât și de un *background*, care să îți permită un asemenea efort. Așa că grijile vieții nu ar trebui să fie tocmai o dramă. Însă nu e doar un singur mod în care ne poate fi livrată o teorie explicativă sau chiar o întreagă paradigmă. Produsele filosofice de succes pot ajunge la toată lumea, fiindcă sunt distilate și livrate printr-un proces complex, al cărui produs final pare să nu mai semene cu o idee. Chiar bunul filosofic este metamorfozat în diferite feluri pentru a putea fi receptat, iar ceea ce ajunge la mase sunt forme concrete de viață, cultură și civilizație.

Să mă explic: mai întâi este produsul filosofic pur, ideea sau teoria explicativă ca ipoteză. Acest produs de primă mână este într-adevăr un bun exclusiv, de lux. Numai oamenii instruiți și cu timp au acces la el realmente. Oricine își poate cumpăra o carte de filosofie, însă cei mai mulți nici nu vor auzi de ea, iar cei care o vor citi după ce au cumpărat-o sunt o minoritate absolut neglijabilă. Dintre cei care o vor citi sunt și mai puțini cei care o vor înțelege. Însă, dacă printre cei care o vor citi și o vor înțelege este cineva care ar considera respectiva teorie explicativă ca fiind mai plauzibilă ca alte teorii explicative pe care le cunoaște, atunci acea persoană va începe să creadă în ea și să o promoveze.

Aici intrăm în a doua etapă a procesului de „livrare” al bunurilor filosofice: în momentul în care elitele unei societăți ajung să creadă în anumite teorii explicative, începe procesul de distilare a ideilor, adică de exprimare a acestora prin mijloace mai accesibile, cum sunt arta, literatura, mass media, muzica, mișcările sociale și politice etc. Astfel, suntem cu toții invitați să experimentăm acel timp de *Weltanschauung*. Dacă perspectiva în cauză și modul acela de viață ni se par mai bune și preferabile, le vom adopta ca normă. Vom inventa noi forme de manifestare artistică, noi genuri muzicale, noi forme de estetică urbanistică și arhitecturală, parlamentul va adopta legi noi, ne vom îmbrăca diferit și așa mai departe.

Discuția de față îmi amintește de o anecdotă, pe care o povestește Constantin Noica în *Jurnal Filozofic*:

Aprind după cină o pipă, la prietenii unde sunt invitat, și cum întâmplător e un tutun bun, o doamnă pe care atunci o cunoscusem îmi cere să vadă ce gust are. Ofer pipa; doamna îi șterge puțin vârful cu un șervețel de hârtie și începe să fumeze. Totul se petrece simplu; nimeni nu se miră, nimeni nu se scandalizează. Suntem în 1943. Nu în 1903.

Și simt că se înalță deodată înaintea noastră, ca un val: istoria.

„Înțelegeți, doamnă? Îmi vine în gând să îi spun. Au trebuit să treacă 40 de ani, să se petreacă două războaie mondiale și câteva revoluții, să abdice patru împărați și nouă regi, să se scrie 202 noi tratate de etică și să apară a 14-a ediție a Enciclopediei britanice, pentru ca în seara asta dv. să cereți, aproape cu indiferență, un lucru pe care vi-l dau cu simplitate, în nepăsarea generală. E istoria aceea pe care nu știu să o scrie amicii noștri. Și cutremurați-vă, doamnă: ați trezit-o din somn.

Dar nu-i spun asta. Mă tem că mi-ar da pipa înapoi – și-i stă bine cu ea.

Despre asta este vorba: filosofia nu e nicidecum ceva abstract și îndepărtat de lumea concretă, care nu ne atinge și nu ajunge la noi. Bunurile filosofice ne influențează viețile în cele mai profunde moduri; și asta în mod inevitabil. Așadar, valoarea produsului filosofic este inestimabilă. O idee poate însemna totul și alta, absolut nimic. Nu vom ști decât în timp, în urma unei selecții naturale pe care o va face fiecare dintre noi în parte.

O profesie impredictibilă

Vedem bine că filosofia produce un „bun” sau un „serviciu”, că acest bun este necesar

oamenilor și societății, deci are o utilitate clară, și că este nevoie de o anumită pregătire pentru a-l putea produce. Pe de altă parte, însăși natura produsului filosofiei pune probleme unei perspective pragmatice, cinice și materialiste asupra profesiei. Bunurile filosofiei nu pot intra în logica pieței, a prețului, a „negustorului”¹, căci nu sunt cuantificabile în vreun fel, deci nu se pot cumpăra sau vinde. Aplicabilitatea activității și produsului filosofic este necesară și inevitabilă, dar nu este predictibilă. Există bunuri imateriale – sau care nu presupun tranzacționarea unui obiect material concret – cu aplicabilitate predictibilă, așa cum spuneam și mai sus. Pe acestea le numim „servicii”. Însă aplicabilitatea serviciilor are întotdeauna un grad ridicat sau foarte ridicat de predictibilitate, fiindcă vizează acțiuni concrete, ce țin de sfera nevoii imediate. Serviciile sunt de cele mai multe ori acțiuni circulare, care pot fi organizate pentru eficientizare prin reguli și metode. Astfel pot fi instituționalizate și remunerate.

Cu filosofia nu este așa. Produsul filosofic este ceva arbitrar. Nu oricine are o pregătire filosofică va avea automat și capacitatea de a produce teorii explicative funcționale, altfel spus, de succes. Filosofia seamănă destul de mult cu antreprenoriatul, cu mențiunea că cel din urmă vizează totuși bunuri sau servicii compatibile cu logica prețului. Sfera bunurilor filosofice se poate asemăna cu sfera celorlalte bunuri și prin faptul că există „o piață a ideilor”. Însă criteriile de evaluare sunt cu totul diferite.

Tocmai aici e confuzia, ceea ce ne sperie și ne face să privim lucrurile cu o doză mare de scepticism: pe de-o parte, filosofia pare să fie o profesie, care produce un bun nu doar util, ci chiar necesar societății, deci cu un grad foarte mare de aplicabilitate pe termen lung sau foarte lung. În plus, este un bun a cărui evaluare este realizată mai ales de elitele unei societăți, dar și de fiecare dintre noi, în funcție de gradul de încredere pe care i-l oferim. Singura problemă pare să fie că produsul și activitatea filosofiei sunt total impredictibile: nu știm niciodată, dacă și când un astfel de bun ar putea fi produs și nici de către cine. Sau ce ar trebui să faci ca să ai siguranța că va fi produs; cum să organizezi această profesie pentru a maximiza șansele producerii unor astfel de bunuri. Din păcate, nu există niciun fel de metodă și niciun fel de soluție organizațională sau instituțională care să asigure succesul prin aplicarea unor metode standard. Și, din acest motiv, nici nu poate fi cuantificată pentru a intra în logica prețului și pentru a putea fi răsplătită financiar.

Cine poate face filosofie și de ce ar face-o?

Atunci, vom spune, dacă nu este o profesie predictibilă nici ca rezultat și, implicit, nici din punct de vedere financiar, de ce ar face cineva așa ceva – mai ales că este enorm de muncă, iar pregătirea poate dura ani și ani de zile? Pare că îți riști într-un fel viața și toate șansele dacă pornești pe o astfel de cale. De fapt, așa și este. Deci, de ce ai face asta? Ei bine, avem deja o parte din răspuns mai sus: fiindcă este necesar pentru supraviețuirea și prosperitatea oricărei civilizații. Indiferent ce sistem social și ce

credințe avem, lumea se schimbă și întotdeauna vor apărea probleme, care trebuie rezolvate; nenumărate situații care trebuie reanalizate și regândite.

Un prieten observa critic faptul că intelectualii sunt fascinați de termenul „criză”. E și normal; tocmai cu așa ceva se ocupă filosofii: observă, declanșează și rezolvă crize. Dar acest lucru nu ne spune decât că într-o societate este necesar și inevitabil să apară astfel de oameni, care să se ocupe de latura fundamentală a existenței noastre. De ce, însă, s-ar pune realmente cineva să facă așa ceva?

Unui tânăr nesigur de calitatea poeziilor lui și de rostul de a scrie, Rainer Maria Rilke îi răspunde:

Întrebați-vă în ora cea mai de taină a nopții: trebuie să scriu? Răscoliți-vă după un răspuns adânc. Și dacă ar fi să sune a încuviințare, dacă aveți voie să întâmpinați această întrebare serioasă cu un simplu „trebuie”, atunci clădiți-vă viața după această necesitate [...] O operă de artă este bună dacă a apărut din necesitate. Originea sa dă aprecierea; alta nu există. [...] (ajunge, cum vă spun, să simți că ai putea să trăiești fără să scrii, ca să nu ai voie să o faci).²

La fel ca arta, muzica sau poezia, filosofia izvorăște dintr-o nevoie personală puternică și autentică. Sunt lucruri pe care le vezi ca fiind fundamentale pentru tine în primul rând, dar și pentru cei din jurul tău. Curiozitatea pe care o ai, observațiile pe care ajungi să le faci și întrebările pe care ajungi să ți le pui nasc o dorință de înțelegere, care răstoarnă piramida nevoilor lui Maslow: după satisfacerea nevoilor de bază, urmează direct nevoia de a-ți răspunde la acele întrebări. Vei fi dispus să sacrifici aproape totul atât pentru pregătire, pentru un studiu temeinic cu alte cuvinte, cât mai ales pentru căutarea unor teorii explicative care să te mulțumească. Iar cel care reușește să le găsească, să le formuleze și să le ofere lumii întregi în felul în care aceasta are nevoie, acela nu va fi uitat, pentru că s-ar părea că a făcut într-adevăr ceva util și mai viu ca nimic altceva: a modelat sau chiar a creat un mod de viață.

NOTE

1. Termen prin care Roger Scruton se referă la logica pragmatică și materialistă a pieței, în capitolul „Fantezia, imaginația și negustorul”, din *Cultura pe înțelesul oamenilor inteligenți*. ↑

2. Rainer Maria Rilke, *Scrisori către un tânăr poet*, trad. de Ulvine și Ioan Alexandru, ed. Facla, Timișoara, 1977, pp. 18-20. ↑

Imagine: Ernest Meissonier - „Young Man with a Book”; Sursa: WikiArt